

Mark Roseman

Wannsee Konferencen

Beretningen om det 20. århundredes mest skamfulde dokument

Oversat fra engelsk af P. Christiani. Forlaget Broe, 2009

Af Aksel Haaning

Shoah – Holocaust er i dag etableret som forskningsfelt ved en række universiteter i den vestlige verden. Hitler og Det tredje Rige – Det nazistiske Tyskland, Folkemord – nøgleordene er mange, og flere vil komme, efterhånden som den omfattende forskning skrider frem. Et forhold, som uden tvivl er med til at sikre forskningen fremover, er at den reelt har et publikum også uden for universiteternes fagkredse. Man kan sælge bøger om krig og grusomhed, om strategi og spionage, om skæbner i kampen, portrætter af gerningsmænd og -kvinder; gode og onde, ofre og bødler. Historie med relation til Anden Verdenskrig er som beretning dramatisk, dragende og fængslende trods sin gru, og det sikrer udgivelser på kommercielle markedsvilkår. Men det stiller krav til forskerne. Netop den dramatiske eller spektakulære side af historiefaget bliver ofte udført med stor indlevelse og engagement, med nerve og nærvær, som igen stiller skærpede krav til videnskablighed, til saglighed og nuancering.

Men at der faktisk findes et publikum, åbner også for den oplagte mulighed at skrive forskningsbaseret, resultatformidlende og alment informerende på én gang. Det er præcis denne treklang, Mark Roseman har sat sig for med denne korte, saglige beretning om Wannsee konferencen, der nu er oversat til dansk. Samtidig vil han – som vi også har set herhjemme fra bl.a. Torben Jørgensen – rokke ved de gængse grundfortællinger, tidligere forskning

har fortalt. Med andre ord: afmontere det, vi tror, vi vedog vise, at virkeligheden er langt mere ubegribelig, mere omfattende og ikke mindst, at vi i forbindelse med antisemitisme og folkemordene under Anden Verdenskrig stadig savner viden om motivation og sociale drivkræfter. Vi ved efterhånden meget om, hvad der faktisk er sket, og vi ved betydeligt mere om gerningsmændene end for tyve år siden, men stadig meget lidt om årsagerne, og i den forbindelse kan selv historikerens historiske perspektiv være mærkværdig kortsigtet.

Roseman, professor i jødiske studier ved University of Indiana, USA, er uddannet ved University of Cambridge. Han kan sit kram med noter, kildepræsentation, referat af tidligere forsknings positioner og fremlæggelse af egne resultater. Dertil kommer, at bogen indeholder en fuldstændig oversættelse af det dokument, hele bogen kredser om og forsøger at belyse og forstå: *Wannseeprotokollen* eller blot ”Mødereferat Nummer 16,” af et møde afholdt den 20. januar 1942 i en villa i Wannsee, et naturskønt velhaverkvarter uden for Berlin. I dag museum – og etableret *Erinnerungsort*.

Mødet blev indkaldt af den unge Reinhard Heydrich, leder af det tyske sikkerhedspoliti, og havde 15 deltagere, dels SS-officerer og dels ledende embedsmænd, blandt dem Eichmann. Man kunne ønske, at Hannah Arendt havde skrevet en ”Eich-

mann in Wannsee” som efterfølger til *Eichmann in Jerusalem* (der også for nylig er oversat til dansk). Gad vide, hvad det ville være blevet en rapport om?

På en måde er det den, Roseman skriver. Scenen er ikke retssalen med en skudsikker glasboks i Jerusalem, men en rummelig og behagelig villa. Der er drinks, kaffe og tjenestefolk til rådighed for de indbudte i mødelokalets magelige møblement. Her samles 15 højtuddannede, de fleste med juridisk og akademisk uddannelse, indflydelsesrige, yngre mænd for at drøfte den praktiske udførelse af ”den endelige løsning på det jødiske problem,” som det hed i den velkendte jargon. Efter mødet skrives et referat, der omdeles i 30 kopier. Kun dette ene med ”Nummer 16” er bevaret for eftertiden, fundet af medarbejdere ved den amerikanske stab ved Nürnbergprocesserne i 1947 i det tyske udenrigsministerium. Som sådan er dokumentet unikt – og har fået et skær som det endelige bevis på dét ufattelige, tanken til stadighed vægrer sig ved at tænke igennem og fatte, nemlig planlægning og gennemførelse af mord på samtlige jøder inden for rækkevidde – i dokumentet opregnet til ca. 11 millioner fordelt over hele Europa. Dokumentets eksistens beviser *viljen* til magt, til konkret og praktisk gennemførelse af den vanskelige opgave. Dokumentet vidner om en realitet i selve idéen, der suppleres med vores viden om, at kun den fysiske tilstedeværelse af de russiske og de allierede soldater kunne indstille mordprocesserne mere end tre år senere, hvor halvdelen af opgaven var ”løst”.

Med dette på en gang konkrete og ubegribelige notat som omdrejningspunkt diskuterer bogen blandt andet, hvad dokumentet *ikke* er; det er ikke beslutningsreferatet for iværksættelse af folkemordet, det er ikke det *missing link* mellem fordrivelse og egentligt folkemord, aflivning af samtlige Europas jøder, mange forskere stadig søger. Og det kan slet ikke forklare hvorfor, men højst bevise at beslutningen var truffet. I alt skønner dokumentet, at der vil blive tale om ”evakuering” af ca. 11 millioner europæiske jøder. Derudover handler mødet om, hvorledes man

definerer jøde, halvjøde og kvartjøde, som det hedder i tidens pseudovidenskabelige ordvalg. Det gådefulde – ved Nürnberg-processerne, i dag og vel til alle tider – er det fravær af skrupler eller refleksion, som man ville vente af et vigtigt politisk møde i enhver europæisk kulturby. Der er derimod enighed om alt væsentligt og dertil åbenlyst beslutsomhed.

Forskningen i baggrunden for Holocaust, altså årsagerne og forsøgene på at forstå og forklare, er jævnt fordelt mellem de såkaldte ’intentionalister’ og såkaldte ’strukturalister’ – som det hedder i akademisk sprogbrug. De førstnævnte hævder, at folkemordet blev planlagt tidligt og gennemført efterhånden som mulighederne opstod, strukturalisterne derimod, at folkemordet indledes på grund af ydre omstændigheder og støttes af et bureaukratisk og autoritært system, hvori den enkelte virker uden egentligt ønske – eller intention – om at medvirke. Denne forklaringsstrategi har den fordel, at den anonymiserer gerningsmændene og ofte fører til erratisk domspraksis. Roseman vil vise personerne – hvem de var, og hvilken dagsorden de havde hver især på denne skæbnesvangre dag – og forhindre yderligere polarisering i forskningen.

Wannseeprotokollens eksistens løser ikke denne uenighed og kan ikke anvendes som bevis for det ene eller den anden grundforklaring – selv om begge dele er forsøgt. Det er nok Rosemans pointe. Tværtimod åbner den nye spørgsmål, endda de mest påtrængende også i dag, nemlig: Hvordan forstår vi tankegangen hos disse mænd, og hvilke kilder skal vi udforske for at kunne leve os ind i det tankesæt, der munder ud i beslutningerne på mødet? Kan vi overhovedet forstå motivet, kan vi som forskere, som medmennesker, leve os ind i og genskabe, rekonstruere, andres mentalitet? Det gør man faktisk, eller man forsøger, ved alvorlige, individuelle forbrydelser – kan man også på forbrydelser begået og planlagt i fællesskab?

Her kommer den historiske dimension ind. Møde-referatet, og selve Wannsee-konferencen, ”tvinger

os til at gå meget længere tilbage i historien,” (s. 13), hævder Roseman, og for ham er det femten, måske tyve år. Under overskriften ”forvarsler” gennemgår han en række ytringer fra Hitler og andre, der ser ud til at pege frem mod en politik, der har drab som løsning – ikke kun underforstået eller mellem linjerne. Overgangen til at udføre det i praksis er stadig en gåde, og den kan dokumentet som sagt ikke løse. Men antisemitismen – som tanke og besættende idé – er afgørende, også for Roseman, men han følger den ikke for alvor tilbage historisk, i hvert fald ikke til før det 20. århundrede, og han analyserer ikke dens irrationelle, ikke-rationelle og heller ikke dens religiøst betingede bestanddele, som nyere forskning er begyndt at få klarere greb om. Kun et langt dybere indblik i europæisk mentalitetshistorie formår det. Men en pointe i Rosemans fremstilling er, at de udførende, unge planlæggere i Heydrichs SS i anden halvdel af 1930'erne ikke var grebet af romantiske idealer eller modstandere af moderniteten, som man stadig kan se fremført som forklaring på mellemkrigsårenes tilslutning til nationalsocialismen; de var rationelle, oplyste, veluddannede – drevet af tro på fremskridt, teknik og en ”moderne” velfungerende stat. De foragtede gadens rå vold og overfald, og planlagde i stedet langt mere effektive og rationaliserede løsninger på det ”gamle” problem om jødernes rolle i Europa. Det var denne elitens ”løsningsmodel”, der fandt den brede tilslutning – trods enkeltpersoners protest. Og det er den gåde, der endnu ikke er løst, og som stadig beskæftiger en omfattende forskningslitteratur.

Hvad man mangler i bogen – og her kommer Roseman kritikken i møde på forhånd – er fravær af ofrene. Det forbliver ved afrundede tal og geografi. I det lange løb er det i mine øjne et problem for akademisk forskningslitteratur, også den formidlende, at analyser og ræsonnementer overdøver den virkelighed, de skal medvirke til at beskrive og forstå.

Bogen er saglig og blændende skrevet med udpræget narrative elementer. Den er meget anvendelig i gymnasieskolen og på universiteterne. Til brug i

gymnasiet er den så fremragende på grund af sine narrative kvaliteter og struktur, sin kildepræsentation og på én gang engagerede og saglige tone – og en omhyggelig oversættelse og korrektur. Også på universitetet er den oplagt: Til videnskabsteoretisk undervisning, når den refererer forskningen og klart placerer etablerede synspunkter og argumenter, deres styrker og svagheder og det omfattende noteapparat.

LITTERATUR

Hannah Arendt: *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*. Viking Press, 1963.

Torben Jørgensen: *Stiftelsen. Bødlerne fra aktion Reinhardt*. L&R, 2003.